

Et gravminde bliver til

Jørn Larsens arbejde med et gravminde over Johannes Jensen på Gjellerup Kirkegård

Af Leif Arffmann

Fhv. provst, Vejle Provsti

Nogle af kirkegårdens gravminder formår at være af værdi både for de nærmeste og for alle andre, der færdes på kirkegården. Mange af disse er skabt af kunstnere, og vi kan glæde os over resultatet, men hvordan er de egentlig blevet til? Denne artikel beskriver processen bag skabelsen af kunstner Jørn Larsens gravminde over fabrikant Johannes Jensen på Gjellerup Kirkegård tæt på Herning. Baseret på samtaler med Helle Mau Jensen samt Jørn Larsens efterladte papirer giver artiklen indblik i værkets tilblivelse, både når det gælder kunstnerens tanker bag værket, samarbejdet med familien og de praktiske udfordringer ved dets udførelse.

Hovedpersoner og forbindelser

Kunstneren Jørn Larsen (1926-2004) havde en ganske særlig stil, som vil være de fleste bekendt fra udsmykningen af Jelling Kirke i år 2000. Der er tale om et geometrisk formsprog, strenge linjer uden farver, således som Hans Edvard Nørregård-Nielsen har udtrykt det: "I 1962 besluttede han sig til som princip at forsage de farver, der ligger uden for udstrækningen fra sort til hvidt".¹ Jørn Larsens arbejder kan betragtes som kunstnerens kamp med grundformerne, og det er der noget grundlæggende ved. Hans Edvard Nørregård-Nielsen udtrykker det sådan her:

"Alskens og alverden har sat hinanden stævne i Larsens hoved, referencerne slår smut i munden på ham, og der er i alt tale om den enestående selvlørdhed, som ikke er ualmindelig blandt kunstnere. Når Larsen iført sit skødeskind går til angreb på papiret, står han i direkte forbindelse med hele det gamle håndværk. Der

Jørn Larsens gravminde over Johannes Jensen, udstillet på Charlottenborg januar 1999.
Privat foto, udlånt af Helle Mau Jensen.

er rester af gammeldags almuekultur og en dyb blufærdighed i ham, men det er blandet med noget personligt forfinet, der udgør en anden slags baggrund for hans kunst.”²

Det er en proces, som kan følges i mange af Jørn Larsens værker, også når der er tale om gravminder.

Det er imidlertid ganske begrænset, i hvor høj grad Jørn Larsen har udarbejdet gravminder. Efter min bedste overbevisning drejer det sig om fem: gravmindet over svigerforældrene på Mølholm Kirkegård, som ikke eksisterer længere, gravmindet over Aksel Damgaard Jensen på Viborg Kirkegård,³ gravmindet over Bent Marxen på Middelfart Kirkegård, gravmindet på Assistens Kirkegård i København, hvor Jørn Larsen selv hviler sammen med sin søn, og gravmindet på Gjellerup Kirkegård over Johannes Jensen.

Fabrikanten Johannes Jensen (1925-2007) grundlagde i 1953 sin tæppefabrik, der senere fik navnet Dansk Wilton og stadig er i familiens eje. Han var også medstifter og -ejer af benzinselskabet Uno-X. Johannes Jensen var som gammel Askov-elev et højskolemenneske, og som sådan var han et menneske med et vågent blik for tidens strømninger, ja Grundtvigs ord kunne sammenfatte hans syn på omverdenen: ”med øjet, som det skabtes, himmelvendt, lysvågent for alt skønt og stort herved”. Det er således ikke mærkeligt, at han også interesserede sig for kunst, og forbindelsen til Jørn Larsen kom til at efterlade sig tydelige udtryk, ikke alene i familiens private kunstsamling, men også således at vi andre, som kirkegårdsvandrere, bliver draget ind i den sammenhæng.

Forbindelsen mellem Jørn Larsen og Johannes Jensen opstod formentlig i forlængelse af Larsens ophold i Herning i begyndelsen af 1960’erne, hvor han sammen med andre kunstnere efter invitation fra fabrikant Aage Damgaard boede på Herning Højskole. Hans Edvard Nørregård-Nielsen beretter om årene omkring 1960: ”Det var, medens den danske kunstnersammenslutning ’Linien’ med Richard Mortensen som sin frontfigur optrådte som både sig selv og en opposition til COBRA. Jørn Larsen var et selvskrevet medlem, hans værker fra perioden rummer både en dialog med den legendariske ’Morten’ og jævnaldrende venner som Paul Gadegaard og italieneren Piero Manzoni, der begge hørte til i kredsen omkring Aage Damgaard som Herning-mæcen.”⁴ Helle Mau

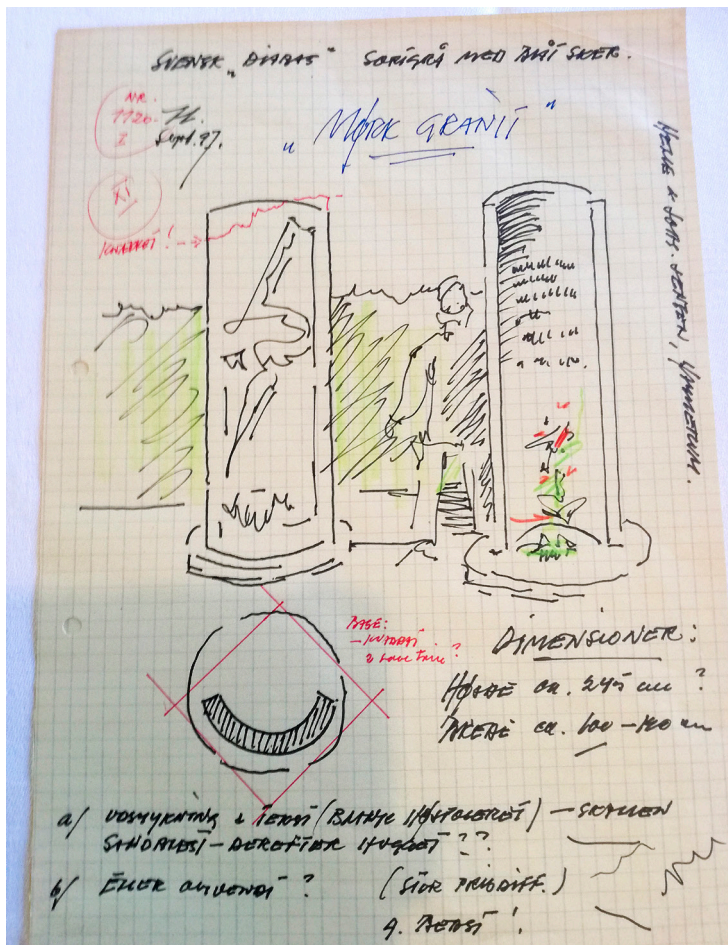
Jensen fortæller da også, at familiens forbindelse til Jørn Larsen blev etableret, da kunstneren Paul Gadegaard (1920-92) var en fælles bekendt.

Flere år senere, i 1997, udsmykkede Jørn Larsen biblioteket i Ikast med et gavl-kunstværk i hvid Carrera-marmor og Blue Bahia-granit. Da dette kunstværk blev præsenteret, var Helle Mau Jensen og Johannes Jensen til stede. Jørn Larsen takker i et brev af 1. november 1997 "for jeres gæstfrihed, efter afsløringen af mit billede i Ikast".⁵ Jørn Larsen kom altså i familien Jensens hjem, og faktisk var planlægningen af det kommende gravminde allerede gået i gang på dette tidspunkt. Det er i høj grad Johannes Jensens hustru, Helle Mau Jensen, der har gjort sig tanker om, hvorledes et gravminde kunne formes, idet hun gør gældende, at en kirkegård gerne må indeholde udtryksfulde gravminder til glæde for de efterladte og for dem, der færdes på kirkegården.

Højden på gravmindet

I løbet af 1997 mødtes Helle Mau Jensen og Johannes Jensen flere gange med Jørn Larsen for at drøfte mulighederne for at etablere et større gravminde på Gjellerup Kirkegård. Der er to forhold, der her skal bemærkes. Det ene er, at gravmindet skal opstilles, før nogle af de pågældende er afgang ved døden. Det andet er, at gravmindet skal være højt, endog meget højt. Det første forhold forudsætter, at dette er i overensstemmelse med stedets skik. Det sidste forhold fordrer en dispensation fra kirkegårdsvedtægten, dersom denne indeholder begrænsninger vedrørende gravminders højde, og det lykkes efter en tid at opnå denne. Gravmindets højde er endvidere for kunstneren en ganske særlig inspiration. Han skriver således til Helle og Johannes Jensen den 1. november 1997: "Med hensyn til mindestenen, på den af jer anviste plads på Gjellerup kirkegård, har jeg selvfølgelig gjort mig mange tanker. Helles ønske om 'en høj ting' er sgu en udfordring!" Det er dog en udfordring, som Jørn Larsen allerede fra starten af processen har forholdt sig til. I nogle af de allerførste notater og skitser fra september 1997 angiver han højden til at være ca. 245 cm.

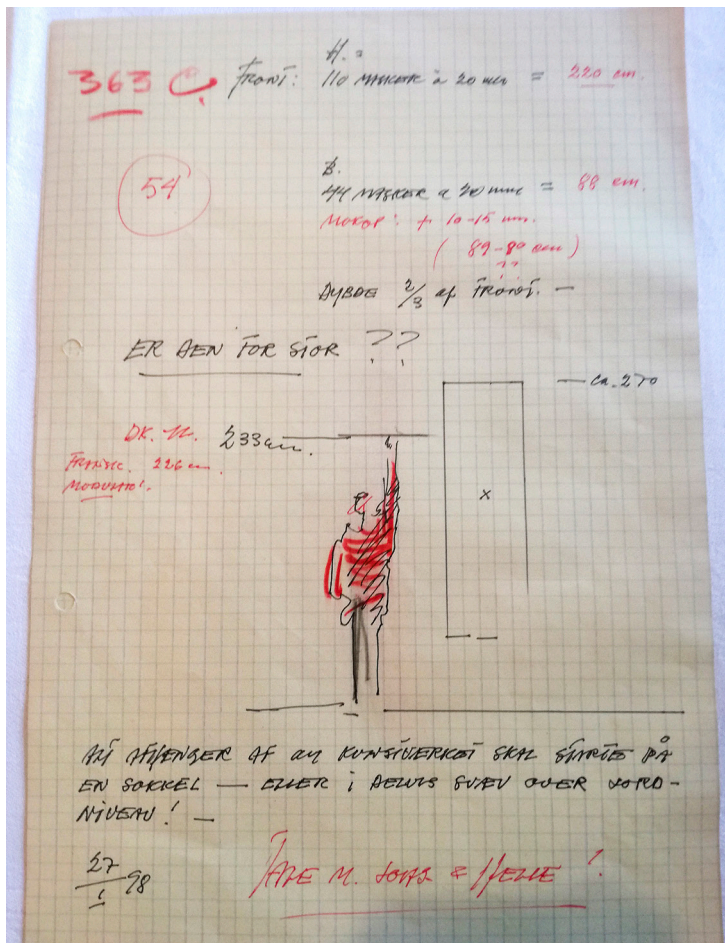
Den usædvanlige højde er således ønsket fra familiens side, men det spiller utvivlsomt en rolle, at monumentets højde kan ses i forhold til et menneskes højde. Det skal forstås således, at Jørn Larsen i en skitse af 18. december 1997 lader et

menneske stå ved siden af monumentet med oprakte arme og med angivelse af, at dette er inspireret af Le Corbusier. Der er tale om Le Corbusiers proportionssystem "Modulor", hvor udgangspunktet er menneskekroppen, og med anvendelse af det gyldne snit kan der herudfra skabes en arkitektonisk harmoni i det bygningsværk eller monument, der er tale om. Hos Le Corbusier er menneskets rækkeøjde 226 cm, hvorfor dette også må være højden på gravmonumentet. Med en række spørgsmålstegn funderer Jørn Larsen imidlertid over, hvorledes den af ham ønskede højde så er 233 cm.

Dette videreudvikles i et notat og en skitse af 27. januar 1998. Her viser det sig, at Le Corbusiers angivelse af højden, når et menneske står med strakt arm, er 226 cm, idet udgangspunktet er en franskmands højde. Når en dansker står på tilsvarende vis, angives højden til at være 233 cm. Men Jørn Larsen er fortsat samme dato noget i tvivl. "Er den for stor?" skriver han og fortsætter: "tale m. Johs & Helle!". Han er både her og – som vi skal se – også senere opmærksom på, at monumentets højde skal ses i sammenhæng med højden på den hæk, der omkranser gravstedet samt gravstedets størrelse.

Hvordan skal gravmindet se ud?

Jørn Larsen er også på andre måder stærkt optaget af, hvordan værket spiller sammen med omgivelserne. I brevet af 1. november 1997 fortsætter Jørn Larsen med at redegøre for sine tanker vedrørende gravmindet, bl.a. set i forhold til den romanske Gjellerup Kirke:

"For ligesom at få hul på sagen, sender jeg nogle småskitser, der måske kan blive udgangspunkt for et eller andet – der er selvfølgelig mange andre løsninger – disse skitser har et cirkelslag som grundplan, med tanke på den Romanske Byggestil 'rundbuestilen' fordi jeg gerne vil have en eller flere referencer til den gamle kirke. Som I ser, forestiller jeg mig et cylinder-udsnit rejst på højkant."

Jørn Larsen fortsætter med at beskrive sine overvejelser: "Jeg forestiller mig arbejdet udført i granit. Sort svensk diabas, afrikansk nero-absoluto eller en anden mørk granitart. Dele af objektet må være højpoleret, så det spejler sine omgivelser – smukkeste af hensyn til den romanske kirke – ville være om objektets tekst og udsmykning stod højpoleret, medens hele stenens korpus stod tilhugget i granittens naturlige farve. Sagt tydeligere: – jeg frygter – (kan ikke li) – det latinske, og søger det nordiske! Altså stedet kræver ikke en raffineret kunstnerisk sag, der skiller sig ud! – men en markering af nordisk ånd i et nutidigt sprog – og det er sgu svært for mig at forene år 1200 og år 2000 –. Som det fremgår af skitserne, som stedvis er målsat, må I tage dette med forbehold, men cylinderudsnittets højde er nok: 233-239 cm. skallens tykkelse 15 cm. Del af Ø. 81-90 cm. Stenudsmykningen på frontsiden bliver noget strømmende-stigende 'geometrisk ild'???"

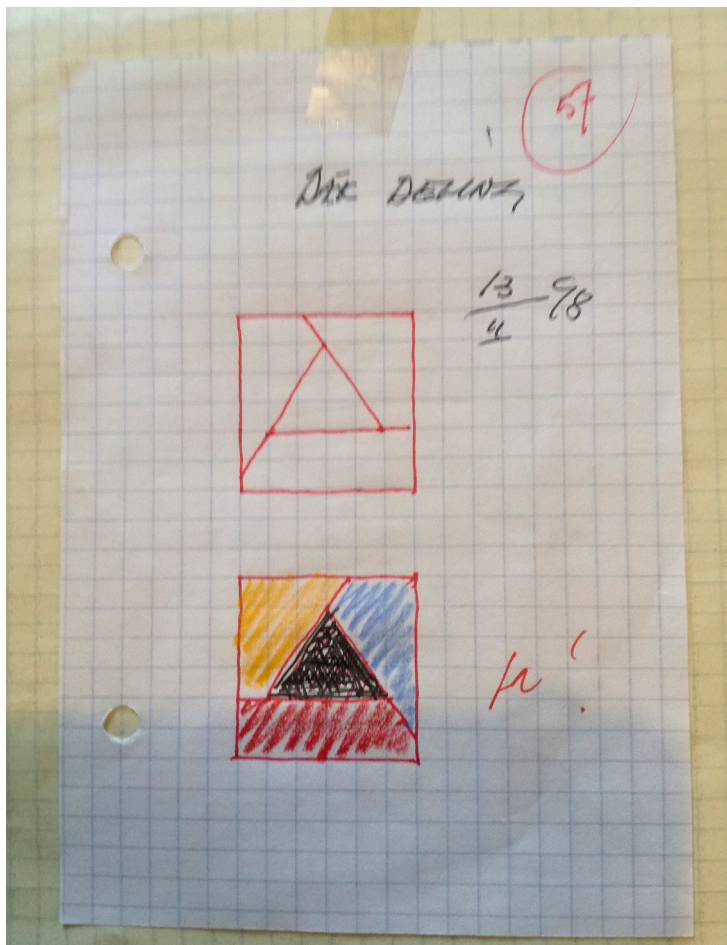
Ved årsskiftet 1997/98 udarbejder Jørn Larsen to store tegninger (på ark 300 x 300 cm) af gravmindet og overvejer at få disse udstillet på Grønningen i januar 1998. Det sker også, men først et år senere, i januar 1999.

Gravmindet ændrer skikkelse

I januar 1998 begynder Jørn Larsens skitser til gravmindet at indeholde andre former end cirkelslaget. Indtil nu er skitserne og notaterne nummereret med romertal, men fra den 19. januar 1998 sker nummereringen med arabertal. Det er dog ikke den eneste forskel. I en skitse fra denne dato optræder der alternativer til "halvcirklen", nemlig en figur, hvis front er rektangulær, men hvis form derudover er trekantet, ja en skitse tilføjer endvidere en "pyramidetop" på det rektangulære gravminde.

Trekanten er en velkendt figur, også som gravminde. Dertil kommer, at trekanten i den kristne ikonografi peger på treenheden, ligesom trekanten ofte kan ses som et symbol på det guddommelige, i nogle tilfælde med det altseende øje midt i trekanten.

At trekanten nu er bragt spil, medfører en række nye skitser, ikke mindst af, hvorledes trekanten fremtræder i monumentets sokkel. Kunstneren lader i en skitse af 13. februar 1998 trekanten være en del af en firkant i en såkaldt "dæk-delning", dvs. at man må forestille sig, at soklen eller foden i de dele,

der ikke er trekanten, kan skubbes ud efter behov, f.eks. når der skal skrives tekst på. Det er dette spor, der nu arbejdes videre ad. Helle Mau Jensen skriver da også den 5. marts i et brev til Jørn Larsen: "Tusind tak for sidst, jeg er glad for trekanten..."

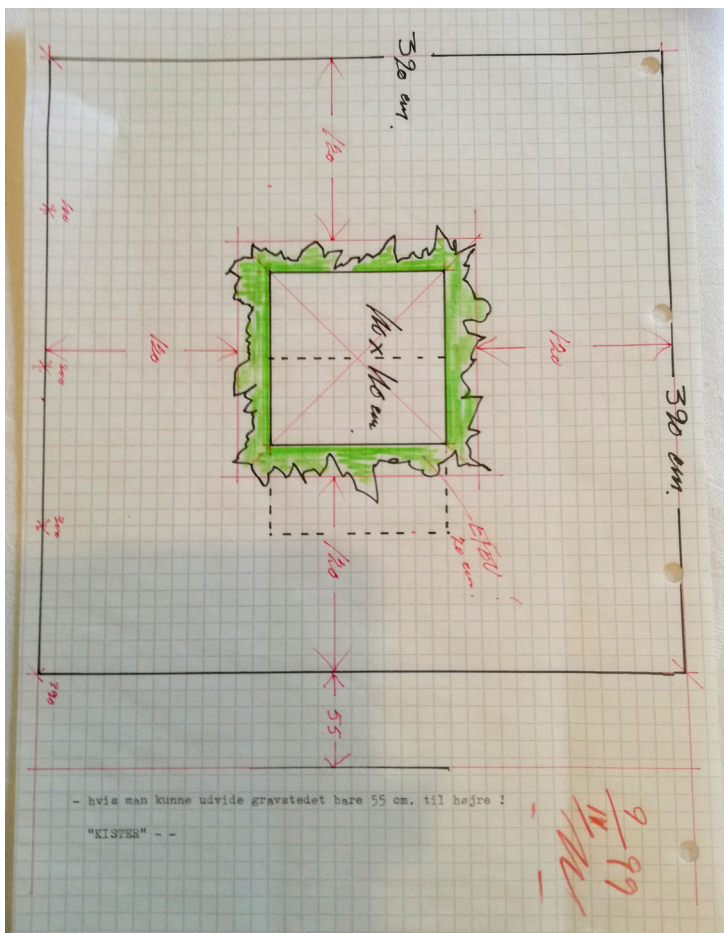
Gravstedets og gravmindets mål

I de følgende måneder arbejder Jørn Larsen med de detaljerede mål på gravmindet, soklen, mellemstykket, det fundament, der skal støbes på gravstedet samt gravstedets størrelse. Der arbejdes også med en prisfastsættelse i samarbejde med stenhuggeren. Arbejdet går imidlertid lidt i stå i andet kvartal 1998, da Johannes Jensen ikke finder, at skitserne og prisfastsættelsen helt svarer til det, han havde forestillet sig.

Han ændrer imidlertid opfattelse, og Jørn Larsen får i januar 1999 udstillet de store tegninger på Grønningens udstilling på Charlottenborg. Ny Carlsbergfondet køber disse og skænker dem til Heart, Herning Museum of Contemporary Art.

Tegningerne vækker begejstring hos Helle Mau Jensen, der, efter at have set tegningerne udstillede, den 6. marts 1999 skriver til Jørn Larsen: "Jeg var så glad, da jeg rejste hjem den lørdag, efter åbningen, at jeg begyndte at skrive til dig i toget, men blev ikke færdig. Jeg syntes, vi har fået lige netop det, jeg ønskede, og som jeg ikke rigtig kunne fortælle dig."

Der er fortsat tale om et meget højt monument, der skal tilpasses gravstedets mål på 390 x 390 cm. Monumentets sokkel skal måle 110 x 110, og det skal omkranses af en efeubeplantning på 20 x 20 cm, således som det fremgår af skitser af 9. april 1999.

Når der er tale om mål, skal tingene jo passe sammen. Det gælder også for det underlag, der på gravstedet skal "modtage" det store gravminde. Derfor skriver Jørn Larsen til Helle og Johannes Jensen den 30. marts 1999:

"Jeg kan forstå at Johannes – pr. telefon – har talt med min stenhugger Palle Tveen Poulsen, og aftalt at jeres entreprenør udfører fundamentering og underlaget for opstillingen af mindestenen – hvad vi jo på forhånd havde aftalt!

Det er imidlertid meget vigtigt, at dette fundament er placeret præcist på gravstedet – at der under jorden liggende piloterede dæk, har samme mål som mindestenens sokkel – da det er meningen, at der skal kunne beplantes tæt op til denne, (Efeu eller andet stedsegrønt) – ligeledes og ikke mindst, at 'overfladen af det støbte dæk har den rette højde, som er afhængig af, om man vælger fliser omkring mindestenen, eller som vi også har drøftet 'ærtesten'?

Jeg er ret krakilsk med hensyn til disse ting! – fordi de har indflydelse på det kunstneriske udtryk. Det drejer sig ikke kun om selve kunstværkets proportionering, men også om bl.a. højdeniveau i forhold til de givne omgivelser. Mindestenen skal rejse sig – selv om den står på jorden – – ikke hænge med røven!

Dvs. – inden vi går i gang, vil jeg have et personligt møde med den mand, der skal dirigere pilotering og støbearbejde på Gjellerup kirkegård, helst inden midten af april d.Å., hvor entreprenør og evt. kirkegårdsgartner deltager i drøftelse af, hvad der skal foretages."

Denne proces ser ud til at være foregået uden større problemer. Kort efter melder problemerne sig imidlertid.

Drama

I mellemtiden har Jørn Larsen gennem stenhuggerfirmaet ENC Natursten bestilt stenen i Italien, poleret sort granit af typen Nero assoluto. Men et besøg i Jyderup hos Danstein den 17. maj 1999 tegner ikke godt for den videre proces. Jørn Larsen skriver i notat af samme dag: "Stenen ad h til – blak-

ket – dårligt poleret! – Helt forfra her i DK med ny polering!
– Satans italienerer!!! Palle P vred! – jeg mere ked af det – Igen
ventetid og nerver ”.

Dette udfoldes et par måneder senere i et brev til Helle og
Johannes Jensen:

”14. juli 1999

Kære Helle og Johannes Jensen

Jeg skriver til jer, fordi uventede omstændigheder
vedr. mindestenen er indtruffet. For mere end to
måneder siden besigtigede jeg den højpolerede sag
sammen med min danske leverandør Palle Poulsen
ENC. Vi var begge meget tilfredse med både udførelse
og stenkvalitet. Da mindestenens mål divergerede en
smule – men nok – lod jeg en serie nye elektroniske
tegninger udføre, som skulle passe til mål af frontens
udsmykning. Sammen med Palle Poulsen drog jeg
afsted til specialisterne i Jyderup, der skulle udføre det
vanskelige arbejde med overførsel fra tegning til granit.
På det tidspunkt havde stenen stået udendørs i 3-4
uger – og til vores store forundring var den ”blakket”!

Årsagen antageligt, at italienerne har sminket stenen,
fordi den ikke har været slebet dybt nok før pole-
ring??? –

Jeg kasserede på stedet! – og vi aftalte, at en gros-sten-
firmaet Danstein skulle slibe og polere stenen om. For
ti dage siden får jeg så besked om, at man ikke tør bin-
de an med sagen – risiko når den tunge sag skal ven-
des og drejes for at kunne slibes og ompoleres osv. – –

Mindestenen er d.d. ankommet til Italien, og aftalen
er, at den skal være slebet og poleret om inden itali-
enernes sommerferie 1. august. Palle Poulsen vil bese
resultatet ultimo juli, og er det ikke tilfredsstillende,
har det italienske stenhuggerfirma accepteret at frem-
stille et helt nyt eksemplar. Såfremt den nuværende
sten efter ny bearbejdning er i orden, har jeg forlangt,
at den placeres udenfor i Italien i en måned – jeg vil
vide, hvordan den reagerer! Dvs. at man med held kan
forvente opstilling af mindsten i september d.å.

Det er selvfølgelig med stor beklagelse at måtte meddele jer dette, og så bede jer om tålmod – med kunst skal man sgu altid vente det uventede! – og uanset hvor præcis man prøver at være – på alle punkter! – så er det næsten altid et drama inden den endelige landing...”

Afslutning

Den af Jørn Larsen i brevet angivne proces bliver til virkelighed, og stenen bliver sat op på Gjellerup Kirkegård i vinteren 1999/2000.

Gravmindet fremtræder som et særdeles smukt og velproportioneret monument. Jørn Larsens ord om decorationen som noget ”strømmende-stigende ’geometrisk ild’” træder tydeligt frem. I kampen med grundformerne kan det anes, at det knækkede har sin plads, hvad enten dette er den knækkede søjle eller det afhuggede træ. Men de forsøg på at forkorte forløbet ser på gravmindet ikke ud til at lykkes. Den strømmende-stigende ild fortsætter. Og det er der megen kristen forkyndelse i.

Gravmindet.
Fotos: Leif Arffmann.

Johannes Jensen afdør ved døden den 22. september 2007. Den 28. november 2013 mister Helle Mau Jensen også en datter, Anne Mette, der også hviler i gravstedet.

Det er værd at aflægge Gjellerup Kirkegård et besøg. Den besøgende får et stærkt indtryk af det høje gravminde umiddelbart syd for kirken. Tilblivelsesprocessen har ikke været enkel, men det gør kun gravmindets udtryk og tale desto mere vedkommende.

Noter

1. Hans Edvard Nørregård-Nielsen: *Jørn Larsen – Bevægelse med bevægelse med bevægelse*, København 1997.
2. Op.cit.
3. *Kirkegårdskultur 2000*, s. 77.
4. Nørregård-Nielsen: op.cit.
5. Jørn Larsens efterladte papirer. Privateje, venligt stillet til rådighed af Inge Lindemark. De angivne Jørn Larsen-citater er fra disse papirer.